

УДК 372.462

ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА ТЕКСТОВІЙ ОСНОВІ

Гончарук Олена Миколаївна

м.Луцьк

Для висвітлення методики формування пунктуаційних умінь і навичок учнів 1-4 класів на текстовій основі окреслено зв'язок лінгвістичного матеріалу про «текст – синтаксис – пунктуацію», подано інформацію про текст, його особливості, схарактеризовано монологічну й діалогічну форми текстів, їхню структуру з метою виділення речень для аналізу, висвітлено методи навчання пунктуації, розроблено відповідну систему вправ і завдань.

Ключові слова: методика навчання пунктуації, синтаксис, текст, методи навчання, пунктуаційні вправи і завдання, уміння, навички.

Державний стандарт початкової загальної освіти розглядає формування навичок правопису як важливий компонент мовленнєвої освітньої галузі. Оволодіння елементарними вміннями правильно вживати пунктуаційні знаки є одним із важливих завдань початкового навчання мови, фундаментом для вивчення пунктуаційних норм учнями основної школи.

Проблема вивчення пунктуації у початкових класах в українській лінгводидактиці не була предметом ретельного наукового дослідження. Проте загальні відомості про вживання розділових знаків на письмі під час опрацювання синтаксису української мови у початкових класах частково запропоновано А. О. Свашенко, Н. О. Воскресенською, О. І. Мельничайко. Упродовж останнього часу появились актуальні статті Е. Я. Палихати, О. М. Гончарук, які стосуються навчання пунктуації учнів початкових класів, засвоєння елементів пунктуації учнями першого класу.

Результати констатування знань, умінь і навичок із пунктуації учнів початкових класів на кінець четвертого року навчання показали, що половина реципієнтів недостатньо засвоїла синтаксичний матеріал, на основі якого ґрунтується пунктуація, не ставить розділові знаки в реченнях з однорідними членами, не виділяє звертання, забуває ставити знаки оклику і знаки питання в кінці речень, замість них у кінці речень учні ставлять лише крапки, не реагуючи на питальну чи окличну інтонацію вчителя під час диктування. Крім цього, на уроках з української мови не спостерігався зв'язок вивчення пунктуації з текстом, який містить речення як матеріал для засвоєння не тільки синтаксису, але й пунктуації.

Аналіз програм з української мови для 1-4 класів показав, що:

– учні першого класу мають практично ознайомитися з реченнями, у яких ставляться розділові знаки (крапка, кома, знак питання, знак оклику), з інтонуюванням речень залежно від розділового знака у кінці речення [8, с.18-22];

– у другому класі діти повинні навчитися правильно інтонувати речення за метою висловлювання, окличні речення, речення, що містять звертання, однорідні члени речення, розставляти розділові знаки у кінці речень (?!) [8, с.34-35];

– третьокласники зобов'язані поглибити вміння розставляти розділові знаки в кінці речень, для виділення звертань (кома, знак оклику), коми в реченнях з однорідними членами [8, с.44];

– у четвертому класі школярі мають повторити вивчений матеріал про розділові знаки в кінці речень, кому в однорідних членах речення, у реченнях зі звертаннями; ознайомитися із правилами розставленнями коми перед сполучниками **а**, **але** у складних реченнях [8, с.66].

Вимоги програми реалізуються у підручниках з української мови, які подають теоретичні відомості про види речень за метою висловлювання (2 кл.) [1]; розповідні, питальні і спонукальні речення. Окличні речення. Звертання (3 кл.) [2]; види речень за метою висловлювання та інтонацією. Однорідні члени речення. Загальне поняття про складні речення (4 кл.) [3]. У підручниках запропоновано вправи для закріплення синтаксичного і пунктуаційного матеріалу, не завжди вдало дібрані для цього тексти, наприклад, подаються тексти віршів зі звертаннями в називному

відмінку однини тощо.

Розуміючи наявність прогалин у методиці навчання пунктуації учнів початкових класів, ми пропонуємо доповнити її рекомендаціями цього дослідження.

Мета статті – висвітлити методику формування пунктуаційних умінь і навичок учнів 1-4 класів на текстовій основі.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- 1) окреслити зв'язок мовних розділів «синтаксис – пунктуація», «текст – синтаксис – пунктуація»;
- 2) подати відомості про текст, його особливості;
- 3) схарактеризувати монологічну і діалогічну форми текстів, їхню структуру;
- 4) вказати на роль методів навчання пунктуації учнів молодших класів;
- 5) розробити систему вправ і завдань для вироблення пунктуаційної грамотності учнів під час пропедевтичного навчання української мови.

Вивчення пунктуації в загальноосвітній школі ґрунтується на основі синтаксису. Синтаксис – це розділ граматики, у якому вивчається будова і значення синтаксичних одиниць, основними з яких є речення і текст, що так чи інакше стосуються пунктуації. Речення як мінімальна одиниця мовлення індивідуумів володіє інтонаційною і змістовою завершеністю. Пунктуація містить систему правил розставлення розділових знаків, що допомагають членувати текст на речення, установлювати зв'язки і відношення між словами в ньому. Розділові знаки допомагають тим, хто пише, розуміло, ясно і точно передавати свої думки, почуття, а читачеві – правильно їх зрозуміти. Саме так ми спостерігаємо тісний зв'язок синтаксису і пунктуації.

Розуміючи те, що вивчення пунктуації опирається на синтаксис, пунктуаційні норми ґрунтуються на використанні розділових знаків у межах речення і поза ним, коли речення знаходяться в надфразових чи діалогічних єдностях текстів як одиницях монологічного або діалогічного мовлення. Ось такий послідовний зв'язок «пунктуація (розділові знаки) – синтаксис (речення) – надфразова чи діалогічна єдність (речення чи декілька речень, пов'язаних між собою єдиним змістом) – текст», вказує на зв'язок вивчення пунктуації на основі тексту.

Термін «текст» застосовується «для позначення не тільки цілісного висловлювання, але й відносно закінченого за змістом уривка» [6, с.11]. Текст розуміється як «писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних смисловими і граматичними зв'язками, спільною темою і сюжетною заданістю» [9, с.627].

Для вивчення пунктуації слід використовувати тексти, які відповідають таким основним особливостям, як: змістова єдність, зв'язність, тематична цілісність, логічна послідовність, структурна організованість, комунікативна спрямованість, завершеність. Причому потрібно звернути увагу на використання монологічних і діалогічних текстів, надфразових і діалогічних єдностей яких складаються з різних типів речень за метою висловлювання, окличністю, з однорідними членами речення, звертаннями, простими і складними реченнями.

Ознайомлення з реченням не може завершуватися лише теоретичним його опрацюванням. Часто зміст окремого речення, позбавленого контексту, неможливо сприйняти відповідно до задуму автора. Контекст у цьому випадку розуміється як «мовне оточення або ситуація, у яких уживається лінгвістична одиниця» [9, с.251]. Під час синтаксичного чи пунктуаційного аналізу речення виникає настійна необхідність виходити за його межі, аналізувати мовні одиниці у зв'язних висловлюваннях, що відображають специфіку їх функціонування. Для аналізу речень і їхнього пунктуаційного оформлення пропонуємо приклад монологічного тексту:

Тарас Григорович Шевченко – великий син України – поет,

художник.

З раннього дитинства любив слухати народні пісні, казки, розповіді дідуса Івана про героїв рідної землі.

Віршами Тараса Григоровича зачитуються всі люди. Свою першу книжку поезій Шевченко назвав «Кобзар». Колись кобзаря ми називали мудрих дідусів, що ходили від села до села і, граючи на кобзі, оспівували долю України. В «Кобзарі» є чудові дитячі вірші! Ви читали їх? Ось послушайте: Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина. Любо-любо стало, пташечка зраділа і защебетала. Або: Тече вода із-за гаю та попід горою. Хлюпочуться качаточка помеж осокою... Чи про кобзаря: Вітер віс-повіває, по полю гуляє. На могилі кобзар сидить та на кобзі грає ...

Правда, гарно звучить! Заколисусь, заспокоює минувшина.

Діалогічне мовлення – найбільш природна форма комунікації, що супроводжує молодших школярів у повсякденному житті. Запропонований діалогічний текст учні відтворюють у парах, після чого аналізують відповідно до матеріалу, який уже вивчили. Учні читають речення, якими виражені діалогічні репліки, знаходять у них звертання, однорідні члени речення, називають види речень за метою висловлювання тощо. Для аналізу пропонуємо діалогічний текст:

Зайчику-Іванчику

– Зайчику-Іванчику, де ти бував?

– У млині, у млині.

– Що ти видав?

– Куль муки, куль муки.

– Чом ти не взяв?

– Там були старчки, перебили пальчики,

Насилу втік через бабин тік.

І тік полунав, і бабу злякав.

А баба з водою та ще й з кочергою.

А я на колоду та й упав у воду.

Робота над пунктуацією на основі тексту у початкових класах відбувається за допомогою відповідних методів і прийомів навчання. Найосновнішим під час роботи над текстом при аналізі речень з опорою на контекст є метод спостереження над мовними явищами. Суть цього методу полягає в «організації планового, цілеспрямованого сприйняття учнями мовних явищ, фактів. Спостереження проводиться за визначеним планом, продуманими запитаннями, побудованими в логічній послідовності. Запитання вчителя під час бесіди дають напрям спостереженню» [6, с.119]. Для вироблення пунктуаційних норм у початкових класах на основі текстового матеріалу можна використовувати індуктивне й дедуктивне спостереження. Індуктивне спостереження проводиться за допомогою накопичення фактів, виділення ознак, явищ, предметів, їх узагальнення і здійснення висновків. Дедуктивний вид спостереження складається із таких кроків: перед спостереженням формулюється гіпотеза, у процесі спостереження накопичуються факти, які підтверджують або спростовують гіпотезу, після цього робиться висновок.

Прийомом, яким послуговуються під час застосування методу спостереження, є евристична бесіда, сутність якої полягає в тому, що за допомогою добре продуманих і логічно побудованих запитань учителя учні, опираючись на відоме, поступово розгортають мовний матеріал і доходять до невідомого. Продовжується робота або логічними висновками учнів, або поясненням (розповіддю) вчителя з використанням інших прийомів – аналізу, синтезу, порівняння, зіставлення тощо.

Синтаксичний і пунктуаційний матеріал для учнів початкових класів є новим, тому учитель активно використовує метод пояснення (розповідь), який супроводжується застосуванням асоціативної методики, суть якої спонукати до роботи зорову пам'ять, яка активізується за допомогою яскраво оформленої наочності, на якій умовними кольорами виділяються звертання, однорідні члени речення, речення за метою висловлювання тощо.

Важливе місце у навчанні пунктуації учнів початкових класів займає метод вправ, який сприяє закріпленню знань, здобутих на уроці [6, с. 61]. Особливість мовного матеріалу така, що засвоєння його не залишається на рівні сприйняття, а потребує реалізації у відповідних уміннях і навичках, що досягається тренуванням.

Дидактична суть методу вправ полягає в тому, що вчитель за допомогою спеціальних завдань, які виконують учні, спрямовує їх на вироблення мовних умінь і навичок.

Отже, вправи – це невід'ємна складова частина вивчення мови, оволодіння високою культурою усного і писемного мовлення. Для методики викладання пунктуації української мови велике значення має визначення раціональної системи тренувальних вправ. Вправи з мови класифікуються, виходячи з різних критеріїв, наприклад: 1) змісту (відповідно до розділів шкільної програми); 2) форми проведення – усні і письмові; 3) ступеня складності тощо. Ми класифікували вправи для вивчення пунктуації з урахуванням засвоєння мовного матеріалу із синтаксису, пунктуації з урахуванням контексту, на матеріалі тексту, засобами виразного його читання для вироблення культури писемного мовлення.

Вправи для вивчення тем «Розділові знаки в реченнях за метою висловлювання (розповідних, питальних спонукальних)» і «Розділові знаки в окличних і неокличних реченнях», що проводяться на основі текстів, мають основні завдання, які стосуються: 1) прослуховування інтонації розповідних, питальних, спонукальних, окличних, речень тексту; 2) самостійне читання учнями розповідних, питальних, спонукальних, окличних речень аналізованого тексту; 3) інтонування розповідних, питальних, спонукальних, окличних речень тексту; 4) виділення розповідних, питальних, спонукальних, окличних речень у запропонованому тексті; 5) розставлення розділових знаків у текстах із розповідними, питальними, спонукальними, окличними реченнями; 6) пояснення учнями використання розділових знаків, застосування правил розставлення крапки, знаку питання, знаку оклику; 7) продукування речень за метою висловлювання й окличністю, записування на дошці і в зошитах, розставлення потрібних розділових знаків, інтонування речень відповідно до розставлених розділових знаків.

Відзначимо, що найбільше пунктуаційних помилок у реченнях зі звертаннями допускають учні всіх ланок навчання, тим більше початкових класів: 1) зовсім не виділяють звертання; 2) звертання, що стоїть в середині речення, виділяють лише справа або зліва; 3) забувають виділяти звертання знаком оклику тощо. Причини зумовлені психологічними чи мовними проблемами: учні не уважні, не впізнають у реченні звертання, вважають, що звертання є членом речення і не виділяється розділовими знаками тощо.

Для опрацювання теми «Розділові знаки в реченнях зі звертаннями» пропонуються різні завдання для вправ: 1) інтонаційно правильно прочитати речення тексту з виділеними звертаннями; 2) інтонувати речення тексту зі звертаннями, пояснити вживання розділових знаків на початку, в середині і в кінці речення; 3) розставити розділові знаки у тексті зі звертаннями; 4) виділити на моніторі в тексті звертання умовним кольором, поставити відповідні розділові знаки, пояснити потребу їх уживання (робота в комп'ютерному класі); 5) за змістом тексту, що опрацьовувався на уроках читання, скласти речення зі звертаннями на його початку, в середині і в кінці; 6) накреслити схему речення зі звертаннями (у зошиті, в комп'ютері, на дошці), узятю із запропонованого тексту; 7) скласти за допоміжними опорами (малюнком, серією малюнків, темою, природною чи вербально описаною ситуацією) діалогічні репліки, виражені реченнями зі звертаннями.

Засвоєння теми «Розділові знаки в реченнях з однорідними членами» проводиться за допомогою вправ, які мають завдання сформувати початкові вміння розставляти розділові знаки в реченнях із перелічувальною інтонацією. Взагалі-то інтонація як паралінгвістичний засіб спілкування має здатність впливати на формування правописних (пунктуаційних) умінь і навичок і, відповідно, культуру усного і писемного мовлення. Тому пунктуаційні вправи мають передусім усний характер, далі продовжуються виконанням власне пунктуаційних письмових завдань і завершуються самостійною і творчою письмовою роботою, що виконуються на основі використання матеріалу тексту. Пропонуємо завдання: 1) читання тексту з реченнями з однорідними членами, використовуючи перелічувальну інтонацію; 2) випишування із тексту речення з однорідними членами, пояснення розставлення розділових знаків; 3) відшукування у запропонованому тексті речень з

однорідними підметами, присудками чи другорядними членами; 4) складання речень з однорідними членами за змістом тексту; 5) продукування тексту (3-4 речення) за допомогою речень з однорідними членами, що з'єднуються сполучниками *і, й* чи без них; 6) виконання за матеріалом текстів асоціативних вправ за допомогою електронних носіїв; 7) запис тексту з однорідними членами речення, вивченого напам'ять тощо.

Вправи для вивчення теми «Розділові знаки у складних реченнях» проводяться за допомогою: 1) аналізу передусім речень тексту з виділення граматичних основ, які вкажуть на вид речення (просте – одна граматична основа, складне – дві граматичні основи); 2) аналізу розділових знаків складного речення поданого вчителем тексту, у якому одна частина на письмі відділяється від іншої комою; 3) відшукування в тексті складних речень (за попередньо розробленою методикою), пояснення розділових знаків; 4) розставлення розділових знаків у реченнях запропонованого

тексту; 5) відшукування в тексті складних речень зі сполучниками *і, коли, але, бо*, пояснення розставлення розділових знаків; 6) об'єднання двох простих речень у складне за допомогою сполучників *і, коли, але, бо*; 7) продукування складних речень за змістом прочитаного тексту.

Отже, формування пунктуаційних умінь і навичок учнів початкових класів вимагає поєднання вивчення синтаксису на основі тексту з використанням методів спостереження над мовними явищами, евристичної бесіди, методів вправ, наочності у вигляді постійних і рухомих таблиць, комп'ютерної презентації матеріалу, що вивчається тощо.

У перспективі дослідження з формування пунктуаційних умінь і навичок учнів початкових класів буде стосуватися широкого використання асоціативної методики навчання розставлення розділових знаків на письмі у поєднанні з виразним читанням і культурою мовлення.

Література та джерела

1. Білецька М.А. Рідна мова: підруч. для 2 кл. / М.А. Білецька, М.С. Вашуленко. – 3-тє вид. – К. : Освіта, 2009. Ч. II. – 127 с.
2. Вашуленко М.С. Рідна мова: підруч. для 3 кл. / М.С. Вашуленко, О.І. Мельничайко. – 3-тє вид. – К. : Освіта, 2010. Ч. I. – 126 с.
3. Вашуленко М.С. Рідна мова: підруч. для 4 кл. / М.С. Вашуленко, С.Г. Дубовик, О.І. Мельничайко [та ін.]; за наук. ред. М.С. Вашуленка. – 3-тє вид. – К. : Освіта, 2010. Ч. I. – 128 с.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти. – К.: Шкільний світ, 2005. – 31 с.
5. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка / М.Р. Львов. – М.: Просвещение, 1988. – 240 с.
6. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови : Посібник для вчителів / В.Я. Мельничайко. – К. : Радянська школа, 1986. – 168 с.
7. Методика викладання української мови в середній школі / [Олійник І.С., Іваненко В.К., Рожило Л.П., Скорик О.С.]; За ред. І.С. Олійника. – К. : Вища школа, 1989. – 439 с.
8. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. – К. : Початкова школа, 2006. – 99 с.
9. Українська мова. Енциклопедія. Редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тарасенко та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 2000. – 752 с.

Для освітлення методики формування пунктуаційних умінь і навичок учнів 1-4 класів на текстовій основі описана зв'язь лінгвістичного матеріалу о «тексте – синтаксисе – пунктуації», предложена інформація о тексте, его особенностях, схарактеризированы монологическая и диалогическая формы текстов, их структура с целью выделения предложений для анализа, освещены методы обучения пунктуації, разработана соответствующая система упражнений и заданий.

Ключевые слова: методика обучения пунктуації, синтаксис, текст, методы обучения, пунктуаційные упражнения и задания, умения, навыки.

For the enlightenment of the methodology of the formation of primary schoolchildren's punctuation skills and abilities on the text-basement, the link of the linguistic material about "text-syntax- punctuation" is determined, the information about the text and its peculiarities has been represented, the monological and dialogical forms of texts and their structure have been characterised with the aim of selecting the sentences for the analyses, the teaching methods of punctuation are highlighted, the definite system of exercises and tasks is designed.

Key words: methodology of teaching punctuation, syntax, text, methods of teaching, the punctuation exercises and tasks, skills, abilities.